

ANNEMARIE SORESCU-MARINKOVIĆ¹, Serbia

Cuvinte cheie: Băieșii din Baranja (Croatia): schiță etnologică și etnolingvistică

Băieșii din Baranja (Croatia): schiță etnologică și etnolingvistică²

Rezumat

Această lucrare oferă o perspectivă lingvistică și etnologică asupra băieșilor care trăiesc în regiunea Baranja din Croatia, o comunitate mică, asemănătoare unei comunități țigănești, care vorbesc două dialecte ale limbii române. Materialul care formează baza acestui studiu a fost înregistrat în 2006. În Baranja, autorul a vizitat trei așezăminte băiașe (Darda, Beli Manastir și Torjanci), ale căror locuitori sunt împărțiți în Munčeni și Arđel'eni, în special pe bază lingvistică, dar nu numai, cu grupul de Munčeni mult mai numeros, ceea ce face ca și idiomul vorbit de ei să aibă o mare influență asupra celui vorbit de Arđel'eni în Torjanci.

Folosindu-se de metodele dialectologiei perceptive și etnologice, autorul încearcă să determine existența neîntreruptă a băieșilor de-a lungul râului Drava din Croatia, precum și să evalueze gradul de toleranță și flexibilitate a sistemului lor lingvistic, care s-a dezvoltat timp de secole fără instanțele normative ale limbii române, într-un permanent contact cu dialectele sârbo-croate din jurul lor.

¹ Academia de Științe și Arte, Institutul de Balcanistică, Belgrad, Serbia

² Acest articol este rezultatul activității autoarei în cadrul proiectului nr. 178010 „Limbă, folclor, migrații în Balcani”, finanțat de Ministerul Științei și Educației din Serbia.

Key words: Bayash, Croatia, identity, Romanian dialects, field research

The Bayash in Baranya (Croatia): Ethnological and Ethnolinguistical Ketch

Summary

This paper offers an ethnological and linguistical perspective on the Bayash living in the Baranya region of Croatia, a small Roma-like community speaking two different vernaculars of the Romanian language. The material which forms the basis of the present study was audio-recorded in 2006. In Baranya, the author visited three Bayash settlements (Darda, Beli Manastir and Torjanci), whose inhabitants are divided into *Munćeni* and *Arđel'eni*, on a mainly, but not exclusively, linguistic basis, with the *Munćeni* group being much more numerous and their *Munćan* idiom having a great influence on the *Arđel'ean* one, spoken in Torjanci.

Making use of ethnological and perceptual dialectology methods, the author tries to determine the existence of a Bayash continuum along the River Drava in Croatia and also to assess the degree of tolerance and flexibility of their language system, which has developed for centuries without the normative instances of the Romanian language, in a permanent contact with the surrounding Serbo-Croatian dialects.

Băieșii din Baranja (Croatia): schiță etnologică și etnolingvistică

Pe lângă comunitățile românești istorice din statele vecine României (Serbia, Bulgaria, Ungaria, Ucraina), în afara granițelor țării mai există și alte grupe etnice care vorbesc limba română, printre acestea numărându-se și băieșii sau rudarii. Băieșii sunt o comunitate căreia i se atribuie, de cele mai multe ori, o origine romă și a cărei limbă maternă este limba română (diferite subdialecte și graiuri ale acesteia). Ei locuiesc astăzi în Serbia, Croația, Ungaria, Bosnia-Herțegovina și Bulgaria și, într-un număr mult mai mic, în Macedonia, Grecia, Ucraina, Slovacia și Slovenia. Băieșii nu vorbesc limba romă și majoritatea sunt bilingvi (sau chiar plurilingvi), utilizând activ atât graiul românesc matern, cât și dialectul local.³ Exonimele folosite pentru a-i desemna pe băieși în țările în care aceștia trăiesc variază foarte mult (vezi Sorescu-Marinković 2010), termenul *băieși* reprezentând, în majoritatea cazurilor, un artefact utilizat de cercetători pentru a se referi la membrii comunității, în timp ce băieșii înșiși, de cele mai multe ori, nu folosesc acest termen sau nici măcar nu îl cunosc. Termenii utilizați pentru a face referire la grupurile de băieși din diferite țări sunt, după cum urmează: *Banjaši* în Serbia, *Beás* în Ungaria, *Karavlas* în Bosnia-Herțegovina, *Rudari* în Bulgaria, *Bejaši* în Croația etc. Aceste *alte* comunități de vorbitori ai limbii române, „ascunse, marginale și problematice”, cum le caracterizează Otilia Hedeșan (Hedeșan 2005: 17), au suscitat interesul cercetătorilor români din aproape toate disciplinele umaniste, încă de la începutul secolului al XX-lea,⁴ în ciuda faptului că volumul studiilor nu a fost niciodată unul impresionant. Astăzi, mulțumită progresului înregistrat de studiile române (în care domină cercetările sociologice și politicologice), se observă și o creștere a interesului față de băieși în majoritatea țărilor balcanice și europene în care aceștia locuiesc.

Istoricul cercetărilor

Băieșii din Croația și limba vorbită de aceștia nu au suscitat interesul deplin al cercetătorilor până de curând. Cu toate acestea, existența diferitelor grupuri de băieși din țările învecinate, Bosnia și Serbia, a fost menționată sporadic, dar mai mult de un secol, de lingviști și etnografi. În anul 1835, Spiridon Jović, funcționar în armata Curții imperiale vieneze, în volumul intitulat *Portretul etnografic al Graniței Militare slavone*, tipărit la Viena în limba germană, vorbește și despre ȣigani care au ajuns la granița militară din Ardeal și care se ocupau cu prelucrarea lemnului: „Foarte mulți fabrică diferite obiecte din lemn, însă cioplitul albiilor – cu care se ocupă în mod special – asigură supraviețuirea majorității familiilor de ȣigani. Fac rost de lemn, în schimbul unei mici sume de bani, din pădurile statului, unde de obicei înalță imediat și ateliere. În afară de asta, mai fac și linguri, farfurii și alte vase din lemn, pe care le vând mai apoi din casă în casă, din sat în sat. Însă nu pot purcede la aceste peregrinări și la altele asemănătoare fără aprobarea autorităților, iar după expirarea termenului acordat trebuie să se întoarcă în satul lor” (Jović 2004: 106). Chiar dacă Jović nu oferă niciun fel de informații cu privire la limba pe care o vorbesc acești ȣigani, e ușor de dedus, pe baza

³ Pentru mai multe detalii despre băieșii din Balcani, vezi Sikimić 2005a; din Serbia, vezi Petrovici 1938, Hedeșan 2005, Sikimić 2005b, 2005c, 2006a, 2006c, Sorescu-Marinković 2005, 2010; din Croația, vezi Saramandu 1997, Olujić / Radosavljević 2007, Radosavljević 2007, 2011, Sorescu-Marinković 2008; din Ungaria, vezi Orsós 1997, Sikimić 2006b; din Bulgaria, vezi Dorondel 2007, Șerban 2007, Assénova / Aleksova 2008; din Slovacia, vezi Agócs 2003; din Bosnia-Herțegovina, vezi Filipescu 1906, Sikimić 2008; din România, vezi Chelcea 1944, Stahl 1990, Calotă 1995, Kovalcsik 2007.

⁴ Pentru o analiză detaliată a studiilor existente despre rudari / băieși în limba română, vezi Hedeșan 2005: 16–24.

ocupației lor, că este vorba de băieși.

Etnograful român Teodor Filipescu, la începutul secolului al XX-lea, în studiul său despre caravlahii (coritarii) din Bosnia, notează că aceștia au ajuns în Slavonia probabil la sfârșitul secolului al XVII-lea și s-au stabilit în apropierea orașelor Požega, Bjelovar și Križevci, după ce au traversat Transilvania, Banatul, Serbia și Bosnia (Filipescu 1906: 210). Se pare însă că primul care a menționat explicit grupurile de coritari românofoni din Slavonia este Ferdo Hefele, într-un articol din revista *Vienac*, apărut în 1890 la Zagreb (și citat de Filipescu în 1906). Câteva ani după Filipescu, lingvistul Gustav Weigand atrage și el atenția asupra coritarilor din Bosnia,⁵ menționându-i însă și pe băieșii din Croația. În 1938, lingvistul român Emil Petrovici efectuează scurte anchete de teren la „românii” din Serbia apuseană (ghilimelele îi aparțin), menționând în trecere existența aceleiași comunități și în Croația, pe văile Savei și Dunării (Petrovici 1938: 244). Aproape trei decenii mai târziu, etnograful sârb Mirko Barjaktarović, în descrierea „oazei țiganilor din Apatin”, din Serbia de nord-vest, pe care i-a studiat între 1960 și 1962, îi menționează, de asemenea, și pe țiganii români din Croația, din regiunea Baranja, de pe celălalt mal al Dunării, din satele Darda, Bolman și Karakaš, precum și din Dalje, regiunea Slavonija (Barjaktarović 1964: 191). Barjaktarović scrie că țiganii din Apatin – a căror comunitate, în perioada în care și-a desfășurat el cercetările, număra circa 190 de case – se declară români, dar în discuțiile neprotocolare afirmă că sunt țigani. Cei din Apatin sunt împărțiți în două grupe, *arđel’enii* și *munćenii*, această clasificare bazându-se în primul rând pe diferențele lingvistice – autorul oferă și o listă contrastivă de cuvinte folosite de cele două grupe.

Până nu demult, singurul studiu lingvistic solid despre băieșii din Croația i-a aparținut dialectologului român Nicolae Saramandu, care în 1996 a studiat graiul comunităților de băieși din Međimurje, lângă granița cu Ungaria și Slovenia, în localitățile Pribislavec, Čakovec și Kotoriba. Saramandu face o scurtă trecere în revistă a statutului economic al băieșilor, organizării comunității, aspectului fizic și identificării etnice a membrilor săi, după care compară graiul lor cu cel al coritarilor (așa cum a fost acesta descris în studiul din 1938 al lui Emil Petrovici) și al rudarilor (conform cercetărilor lui Calotă din România, publicate în 1995), și concluzionează că faptul că „țiganii de limbă românească” vorbesc până astăzi „un grai relativ unitar se explică prin originea lor comună, prin factori de ordin geografic și prin împrejurările de natură istorică în care și-au însușit limba română” (Saramandu 1997: 109). Saramandu stabilește, de asemenea, și care sunt zonele din România în care au locuit băieșii înainte de a ajunge în Croația, precum și principalele rute de migrație, oferind și un corpus compus din 33 de scurte texte – fragmente din discuțiile cu interlocutorii, transcrise fonetic.

În primul deceniu al secolului al XXI-lea, tânărul lingvist croat Petar Radosavljević a desfășurat anchete de teren la băieșii din Croația, publicând și câteva studii (Radosavljević 2007, 2011), în care, printre altele, face o tipologie a graiurilor băieșești din Croația, împărțindu-le în *ardelenești*, *ludărești* și *muntenesți din Baranja*.

În ciuda faptului că, în Croația, sociologii și alți specialiști ai disciplinelor umaniste acordă o atenție deosebită romologiei, cercetările dialectologice și lingvistice aplicate (antropolingvistice, sociolingvistice) sunt încă rare. Sociologii au demonstrat că mari grupe de romi au ajuns în Croația, mai exact în Međimurje și Podravina, în secolul al XIX-lea, de pe teritoriul României de astăzi și că membrii acestora aparțin romilor coritari, care se ocupau cu prelucraturile lemnului (Hrvatić 2004:

⁵ La acea vreme, parte a Imperiului Austro-Ungar.

370). Lipsa cunoștințelor lingvistice îi face pe unii autori să tragă concluzii nefondate, cum este, de exemplu, aceea că graiurile băieșilor din Croația sunt un dialect al limbii rome.⁶

În anul 2005 a fost publicat primul catehism catolic în grai băieșesc, care respectă regulile fonetice ale limbii croate (Miljak 2005), iar în 2007, primul glosar băieșesc-croat (Olujic / Radosavljević 2007). A fost alcătuit și un sistem de transcriere a graiurilor băieșilor, bazat pe regulile ortografice ale limbii croate, care este utilizat deja în unele publicații. Cu toate acestea, ca și în cazul altor limbi nestandardizate, și în aceste publicații se observă o oscilație foarte mare în ceea ce privește utilizarea anumitor forme lexicale, precum și o ortografiere deficitară, din cauza lipsei normei și necunoașterii structurii limbii (Radosavljević 2007: 513).

Cercetări actuale de teren

Acest studiu se bazează pe anchetele de teren pe care le-am efectuat între 18 și 20 mai 2006 în regiunea Baranja din estul Croației, aflată între Dunăre și Drava.⁷ În cele trei zile de cercetare, am înregistrat o serie de convorbiri cu interlocutori băieși în trei localități: Darda, Beli Manastir și Torjanci. Locuitorii din Darda și Beli Manastir afirmă că sunt *munčeni*, sunt de religie ortodoxă și au venit din *a mai bătârnă țâgânie* („cea mai veche mahala”), localitatea Novi Beždan. Se presupune că din Novi Beždan s-au mutat în Bolman, după care s-au stabilit în localitățile în care trăiesc și astăzi: Darda, Beli Manastir, Jagodnjak, Kozarac și Čeminac. Conform estimărilor proprii, numărul lor se ridică la 3.000 de persoane. Băieșii din mica localitate Torjanci, de la granița cu Ungaria, afirmă că sunt *arđil'eni*, de religie catolică, iar numărul lor nu depășește 120 de persoane. Conform afirmațiilor interlocutorilor noștri, locul lor de origine este localitatea Orešanci, dar la mijlocul secolului al XX-lea s-au mutat în Bistrinci, la periferia orașului Belišće, și în Valpovo. Printre băieșii din Baranja există și numeroși neoprotestanți, în special adventiști și martori ai lui Iehova. Ocupația tradițională a băieșilor este confecționarea obiectelor de lemn, în special a lingurilor și albiilor, dar se pare că femeile, spre deosebire de cele din Serbia și Bosnia, nu au confecționat niciodată fuse. S-au ocupat și cu fabricarea manganului, iar în perioada interbelică, cu împletitul coșurilor din nuiel.

În cadrul cercetărilor desfășurate în Baranja, au fost intervievați în principal membrii în vârstă ai comunității de băieși. Majoritatea convorbirilor au luat forma interviurilor semi-direcționate și au vizat în special reconstrucția culturii tradiționale. De asemenea, am utilizat un chestionar dialectologic și am înregistrat și digresiunile interlocutorilor noștri, pentru a obține cât mai multe mostre de vorbire în grai. Toate interviurile, care însumează peste 20 de ore, se păstrează în Arhiva Digitală a Institutului de Balcanologie (DABI).

Pe de altă parte, băieșii din Kuršanec (regiunea Međimurje), unde am făcut o anchetă de o zi în 2006, sunt complet izolați de oraș, locuind într-o mahala-satelit pe care o numesc Lug, în condiții materiale extrem de dificile.⁸ Sunt catolici, mențin legături cu celelalte comunități de băieși din Međimurje și din Ungaria, ba chiar, cu toate că mai rar, cu cele din Serbia. După estimările lor,

⁶ În studiile croate despre băieși, limba vorbită de aceștia este numită l'jimba d'bjaš.

⁷ Cercetarea de teren a fost organizată de echipa de specialiști ai Institutului de Antropologie din Zagreb, care, la rândul lor, au desfășurat o serie de anchete privind condițiile de trai și nivelul de sănătate al populației de băieși (vezi, de exemplu, Škarić-Jurić et al 2007) și cărora ținem să le mulțumim și pe această cale, pentru invitația de a lucra alături de ei și pentru sprijinul acordat pe teren. De asemenea, suntem recunoscători tuturor interlocutorilor noștri, care ne-au primit cu drag în comunitate și ne-au fost de un ajutor neprețuit.

⁸ În Sorescu-Marinković 2008 este utilizat materialul lingvistic rezultat în urma acestei anchete de teren din 2006, la zece ani după descinderea lui Saramandu.

sunt în jur de 900 de suflete. Folosesc termenul *băieși* ca endonim, spre deosebire de cei din Baranja, care nu îl utilizează.⁹ Ocupația lor tradițională a fost, de asemenea, prelucrarea obiectelor din lemn, care astăzi nu mai este practică de nimeni; majoritatea băieșilor sunt șomeri și se ocupă cu colectarea și vânzarea ambalajelor de plastic. Atât în Baranja, cât și în Međimurje, există o diviziune strictă între băieși și romi, pe care băieșii îi numesc *lăcătari*¹⁰, iar limba pe care aceștia o vorbesc – *lăcătăreașce*. Se pare că doar băieșii din Međimurje cunosc instituția staborului (tribunalul intern al comunității), numit *l'eže dă băiaș*, care a existat și la băieșii din Ungaria și la cei din regiunea Bačka din Serbia, dar este complet necunoscută în Serbia la sud de Dunăre și la rudarii din Bulgaria.



Calea Crucii, Međjugorje, Croația; foto: Florin Avram

Încercare de cartografiere

Cartografierea comunităților de băieși din Croația reprezintă o sarcină extrem de dificilă, iar încercarea noastră (vezi Sorescu-Marinković 2008) s-a bazat pe cercetările de teren întreprinse în Baranja și Međimurje. Această rețea de puncte a fost trasată conform principiului „bulgărelui de zăpadă”: pornind de la informațiile oferite de studiile etnografice, am identificat câteva comunități de băieși, iar după ce am pătruns în comunitate am recurs la datele furnizate de

⁹ Acest termen este cunoscut și uneori chiar utilizat în Banatul sârbesc și Bačka (Serbia de nord-vest), însă în Serbia la sud de Dunăre este folosit doar de liderii băieșilor/rudarilor, care l-au preluat din literatura romologică.

¹⁰ Și băieșii din Bačka (Serbia de nord-vest) utilizează același termen pentru a face referire la romi.

interlocutorii băieși pentru a detecta restul localităților în care aceștia locuiesc. Toate informațiile au fost obținute cu ajutorul metodei dialectologiei perceptive și se bazează pe atitudinea subiectivă a băieșilor față de limba comunității lor și față de cea a altor comunități de băieși pe care le cunosc. Această metodă de obținere a datelor a urmărit „continuum-ul mental” al comunităților de băieși, care există în ciuda distanțelor mari dintre acestea (Sikimić 2005b: 249).

Când vine vorba de limitări, trebuie spus că, pe de o parte, datele oferite de studiile etnografice mai vechi pot fi cu greu folosite ca punct de referință pentru cercetările moderne. Din cauza dispariției sau dezintegrării comunităților de băieși, în special datorită pogromului romilor din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, a dizlocării comunităților rurale și deplasărilor constante ale băieșilor către zonele urbane, precum și tendinței de formare a localităților-satelit la periferia orașelor, orice încercare de cartografiere a comunităților de băieși este foarte anevoioasă. De asemenea, interlocutorii noștri nu au oferit, de regulă, microtoponime ca răspuns la întrebările referitoare la regiunile populate de băieși, ci macrotoponime, ceea ce a îngreunat și mai mult stabilirea rețelei de localități. Și, pentru ca situația să fie și mai complexă, trebuie spus că băieșii din Croația nu sunt considerați o minoritate etnică de sine stătătoare. Statisticile oficiale furnizează doar informații referitoare la numărul romilor (categorie în care sunt incluși și băieșii), fără detalii despre limba vorbită sau apartenența de grup. Prin urmare, atitudinea subiectivă a interlocutorilor noștri băieși față de alte comunități de băieși din Croația și față de limba acestora, chiar dacă pare relativ discutabilă ca metodă de cercetare, a fost modalitatea principală cu ajutorul căreia am încercat să schițăm amplasarea localităților de băieși pe teritoriul Croației.

În studiul din 2008 (Sorescu-Marinković 2008) am schițat harta localităților de băieși din Croația, așa-zisul „continuum drăvean”, de pe malurile râului Drava. Aceasta a reprezentat o „dublă cartografiere” – una a localităților contemporane, cealaltă a localităților de odinioară, dinainte de cel de-al Doilea Război Mondial, care a ilustrat reducerea evidentă a numărului de comunități de băieși de pe malul râului Drava. Astăzi, cele mai populate regiuni din Croația sunt două județe aflate la cele două capete ale Dravei: Baranja și Međimurje. Paradoxul este, totuși, doar aparent: dacă analizăm mai atent istoria acestei regiuni la mijlocul secolului al XX-lea, putem stabili cu ușurință de ce s-au menținut comunități mai mari de băieși doar în aceste două județe. În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Baranja și Međimurje au fost sub ocupație maghiară și nu au aparținut Statului Independent Croat, în care, conform datelor de pe site-ul oficial al lagărului Jasenovac, au fost executați cel puțin 15.591 de romi. Pe baza informațiilor oferite de acest site și de monografia *Istoria holocaustului romilor* (Đurić / Miletic 2008), se pot identifica localitățile în care au locuit și în care s-au născut băieșii pieriți în timpul celui de-al Doilea Război Mondial.

Băieșii *munčeni* au fost, în trecut, mai răspândiți în județele Bjelovar-Bilogora, Osijek-Baranja și Vukovar-Srijem, mai aproape de granița cu Serbia, în timp ce *ardil'eni* au fost mai numeroși în Međimurje, în nordul extrem al țării, în apropiere de granița cu Ungaria și Slovenia. Chiar dacă orașul Zagreb nu face parte din „continuum-ul drăvean”, prezența băieșilor (*ardil'eni*) aici este ușor de explicat datorită faptului că acest important centru urban a atras mari grupe de populație de-a lungul timpului. Și în județul Sisak-Moslavina se pare că a existat o comunitate importantă de *ardil'eni*, care au ajuns aici probabil din Međimurje. Este posibil ca, în perioada interbelică, aceste grupuri să se fi stabilit în orașul Sisak, unde există rafinării și un combinat metalurgic, în căutare de lucru.

Indicatori statistici

Numeroasele endonime băieșe (atât etnonime, cât și „profesionime”), precum și puternica mimicrie etnică pe care băieșii o practică drept strategie socială pentru a fi acceptați de cei în mijlocul cărora trăiesc, îngreunează în mare măsură cercetările. Este aproape imposibil de aproximat numărul băieșilor sau răspândirea lor geografică pe baza datelor oferite de statisticile oficiale. Însă, dacă acestea se compară cu datele despre originea și limba băieșilor, precum și cu posibilele moduri de autodeclarare, se poate evalua cu aproximație dimensiunea comunității.

Dezvoltarea populației din Baranja (Ćurčić / Kicošev 1993) include rezultatele diferitelor recensăminte făcute în Baranja între 1910 și 1992, cu accent pe structura etnică a acestei regiuni. Astfel, putem observa că, în 1910, dintr-un total de 20.757 de locuitori, câți avea Baranja la data respectivă (înainte de a fi împărțită între Iugoslavia și Ungaria), doar doi erau români (însă numărul „celorlalți” se ridică la 8.725)! Recensământul național al Regatului Iugoslaviei, din 31 ianuarie 1921, arată că, din totalul de 49.173 de locuitori ai provinciei Baranja, 452 erau români: 253 în Bolman, 50 în Darda, 48 în Jagodnjak, 33 în Novi Bezdán, 60 în Torjanci. Această statistică, împreună cu informațiile oferite de interlocutori potrivit cărora localitatea lor de origine a fost Novi Bezdán, de unde s-au mutat în Bolman și mai târziu în alte localități, poate indica faptul că băieșii au ajuns în Baranja după Primul Război Mondial. Nici următorul recensământ, din 1953, nu este mai relevant pentru stabilirea dinamicii populației de băieși: românii nu mai apar, iar numărul „celorlalți” este insignifiant. Însă, la recensământul din 1981, apare o nouă rubrică: *romi*. În cazul localităților mai mari, cum sunt, de exemplu, Beli Manastir și Darda, este dificil de stabilit numărul exact de băieși (Beli Manastir – 48 de romi, 248 „alții”; Darda – 5 romi, 294 „alții”), însă în cazul satului Torjanci – o localitate mică, în care în anul respectiv au fost înregistrați doar 509 locuitori –, numărul de 132 de romi (și 15 „alții”) este mai mult decât relevant. Conform cercetărilor noastre, populația „romă” din Torjanci este astăzi exclusiv băiașă. Băieșii trăiesc într-o așezare-satelit, din apropierea satului propriu-zis, iar contactele cu populația croată din sat sunt foarte precare, după conflictele etnice dintre sârbi și croați din anii nouăzeci, în care majoritatea băieșilor au fost de partea sârbilor, în ciuda religiei lor catolice.

Datele ultimului recensământ croat, din 2001, pot fi însă de un real ajutor pentru cartografierea „centrelor” băiașe. Astfel, în Croația trăiesc 475 de români și 9.463 de romi (dintr-un total de 4.437.460 de locuitori). Evident, romii reprezintă o categorie eterogenă, în care sunt incluși atât romi cu limba maternă romă, cât și băieși, care, sub influența organizațiilor nonguvernamentale rome, se declară romi. Cel mai mare număr de români a fost înregistrat în județul Osijek-Baranja (223), unde există și 977 de romi. Cât despre județul Međimurje, aici au fost înregistrați 37 de români și 2.887 de romi (Recensământul Croat al Populației 2001 – secțiunea naționalitate). Aceste date susțin observațiile noastre proprii de pe teren, din Međimurje, unde conștiința identității române aproape că nu există. Cu toate acestea, rezultatele recensământului conform limbii materne deschid o nouă perspectivă asupra „problemei băieșe”. În județul Osijek-Baranja, 342 de persoane vorbesc limba română ca limbă maternă, iar 711 vorbesc limba romă (informații ce se suprapun, în mare, peste cele referitoare la naționalitatea populației). În Međimurje, 156 de persoane vorbesc românește, iar 2.751, limba romă (aceeași situație), dar în județul Brod-Posavina, unde nu sunt decât 12 români, 334 de persoane au declarat că limba lor maternă este româna (numărul de romi din acest județ se ridică la 586, dintre care 312 declară că limba romă este limba lor maternă, conform Recensământului Croat al Populației din 2001 – secțiunea limbă maternă). De aici putem deduce că și în județul Brod-Posavina există un număr

însemnat de băieși.¹¹

Astfel, potrivit estimărilor cercetătorilor, bazate pe intersectarea datelor din statisticile oficiale cu cele obținute în urma propriilor cercetări și observații de teren, în Baranja trăiesc circa 3.000 de băieși, în Međimurje – 5.000, iar în întreaga Croație, între 10.000 și 13.000 (Sorescu-Marinković 2008: 188), sau chiar 20.000 (Radosavljević 2011: 51).

Construcția identității

Dialectologul Nicolae Saramandu, pe baza datelor obținute în urma anchetelor sale dialectologice din Međimurje, din 1996, subliniază că, în ciuda faptului că croații îi numesc țigani, băieșii se consideră români, pentru că vorbesc românește și nu cunosc limba romă (Saramandu 1997: 99).¹² Cu toate acestea, cercetările noastre antropologice și lingvistice de teren din ianuarie 2006, din rândul elevilor și populației tinere din așezarea de băieși din apropiere de Kuršanec, au arătat că aceștia nu sunt conștienți de faptul că graiul lor local aparține limbii române sau că în România se vorbește aceeași limbă. Acest fapt este însă explicabil dacă ținem cont de faptul că statul croat modern nu are graniță statală cu România, nici minoritate națională română. Astfel, în timp, conștiința identității române (dacă a existat vreodată) a slăbit și, treptat, a dispărut (pentru detalii, vezi Sorescu-Marinković 2007). O presupunere mai logică ar fi însă aceea că această conștiință nu a existat niciodată, dacă zonele de unde au venit au făcut parte din Imperiul Austro-Ungar. Nu trebuie să uităm nici influența covârșitoare a ONG-urilor rome, care îi sprijină și îi încurajează pe băieși să se declare romi. Băieșii din Baranja sunt organizați în ONG-uri rome și mulți dintre ei se declară, la recensăminte, romi, limba vorbită o numesc *româneșce* sau *țigăneșce*, lăsând deschisă chestiunea identității lor în discuția cu cercetătorul. În cadrul acestui macrogrup, există distincția între două grupuri dialectale, *muncénii* și *ardel'enii*, care reprezintă și baza identificării lor.

Limba băieșilor din Croația

Nicolae Saramandu a analizat asemănările și deosebirile dintre graiurile băieșilor din Međimurje, limba coritarilor din Serbia (pe baza materialului lui Emil Petrovici din 1937) și cea a rudarilor din România, ajungând la concluzia că originea celor dintâi trebuie căutată în Crișana de sud-est, Banatul de nord-est și Transilvania de sud-est, în zona în care se vorbește principalul grai de tranziție în cadrul subdialectului crișan. Saramandu presupune că băieșii din Međimurje au ajuns acolo unde sunt astăzi traversând Banatul sârbesc, Bosnia estică și Slavonia (Croația estică) (Saramandu 1997: 110). În 1906, Filipescu considera că cel puțin o parte a caravlahilor din Slavonia sunt veniți din Banat și Transilvania, printre argumentele sale numărându-se numele maghiare și subdialectul bănățean pe care îl vorbeau (Filipescu 1906: 210). Recent, Radosavljević ajungea la concluzia că băieșii din regiunea Međimurje vorbesc un grai de *tip ardelenesc*, majoritatea celor

¹¹ Unii cercetători croați, care nu cunosc faptul că româna este limba maternă a unei mari părți a populației rome din Croația, nu au reușit să explice numărul mare de români înregistrat la recensăminte și numărul de romi care au „devenit” români (Pokos 2005: 37).

¹² Suntem de părere că observațiile lui Saramandu nu corespund în totalitate realității, dacă ținem cont de faptul că în localitatea Pribislavec nu a avut decât un singur informator, de la care provin toate cele 18 texte de la sfârșitul studiului. Pe baza acestor texte putem presupune că acest interlocutor, în vârstă de 34 de ani la momentul anchetei, era unul dintre activiștii locali „pro-români” (spre deosebire de cei „pro-romi” sau „pro-băieși”, comunitatea de băieși fiind extrem de fragmentată la nivel organizațional), care avusese contacte recente cu România, fiindcă doar așa pot fi explicate neologismele caracteristice limbii române literare contemporane pe care le-a folosit.

din Baranja – de *tip muntenesc*, iar cei din Sisak și Slavonski Brod – de *tip muntenesc-ludăresc*, ultimele două fiind foarte apropiate între ele (Radosavljević 2011: 52).

Graiurile băieșilor din Baranja: *munćenii* și *ardil'enii*

Distincția dintre *munćeni* și *ardil'eni* este, în principiu, de natură lingvistică, însă trebuie menționat și că, în majoritatea covârșitoare a cazurilor, *munćenii* sunt ortodocși, iar *ardel'enii* catolici. Aici trebuie să subliniem, încă de la început, că aceste graiuri nu se suprapun peste imaginea contemporană a subdialectelor limbii române. Chiar dacă *munćenii* păstrează anumite trăsături ale graiurilor vorbite astăzi pe teritoriul Munteniei, iar *ardel'enii* prezintă trăsături lingvistice comune cu graiurile din Transilvania, graiurile lor conțin o serie de alte elemente ce provin din diverse zone lingvistice de pe teritoriul României. Din cauza nomadismului lor,¹³ băieșii au „adunat” numeroase trăsături lingvistice din regiunile pe care le-au traversat, în drumul lor către așezările în care se găsesc astăzi, și doar o analiză dialectologică detaliată ar putea stabili ruta pe care au urmat-o.¹⁴

În ceea ce îi privește pe *munćenii* și *ardel'enii* din Baranja, scenariul migrațiilor separate este mai probabil decât cel al diferențierii *in situ*. Este evident că, în secolul al XX-lea, „continuum-ul băiaș” a existat pe văile marilor cursuri de apă, indiferent de granițele statale ale vremii. Disponibilitatea geografică a acestor comunități a urmat logica cursurilor de apă, pe malul cărora băieșii puteau găsi lemnul de esență moale necesar pentru ocupația lor tradițională. În Serbia au fost menționate deja continuum-urile de pe râurile Sava și Morava (Sikimić 2005a, 2005b). Cel mai probabil băieșii au populat și valea râului Drava, din Baranja până în Međimurje, însă astăzi acesta nu mai este evident, așa cum am spus deja, din cauza masivelor dizlocări de populație. În Serbia, băieșii catolici locuiesc la est de Dunăre, în regiunea Bačka, în localitățile Bački Monoštor, Apatin, Sonta, Bogojevo, Vajska, Plavna, precum și în suburbia orașului Novi Sad – Slana Bara, și în Adorjan, pe malul Tisei (Sikimić 2006b: 106). După conflictele armate din Croația, din anii nouăzeci, numeroase familii de băieși din Baranja s-au mutat în Bačka, ceea ce complică și mai mult profilul acestei comunități. *Munćenii* de astăzi din Apatin sunt o comunitate stabilită aici relativ recent, din Darda (Croația), conform cercetărilor de teren realizate de Institutul de Balcanologie din Belgrad în 2006 și 2007. O presupunere logică ar fi aceea că băieșii *ardil'eni* din Torjanci au fost unul și același grup cu cei din Ungaria de astăzi, însă generațiile tinere nu mai păstrează în memoria colectivă amintiri ale acestei legături. Locuitorii satului Torjanci, datorită numărului redus și relativei izolări, sunt sub influența puternică a graiului muntean vorbit în localitățile înconjurătoare. Trebuie subliniat faptul că ambele maluri ale râului Drava au fost locuite de băieși, atât în Ungaria, cât și în Croația. Prin urmare, putem presupune că *munćenii* (ortodocși) au reprezentat o așa-zisă pană între *ardel'enii* (catolici) din Baranja și cei din Bačka, însă doar datele istorice și cercetările solide de teren din Ungaria pot confirma această ipoteză. „Pana muntenească” din Baranja se întinde până la Slavonski Brod (băieșii din acest oraș sunt ortodocși,

¹³ Nu trebuie să subestimăm rolul conflictelor armate și să cădem în capcana echivalării nomadismului băieșilor cu idilicul „nomadism al lemnului” (Chelcea 1944) sau cu un stil de viață pentru care băieșii înșiși optează, așa cum sugerează unii autori. Pentru mai multe detalii asupra acestei chestiuni, vezi Sikimić 2008.

¹⁴ Petrovici a observat, de asemenea, că rudarii coritari din Čokešina (Serbia de nord-vest) nu au un grai unitar, limba acestora fiind un amestec de trăsături caracteristice diferitelor subdialecte române, care se poate explica prin modul lor nomad de viață (Petrovici 1938: 229).

ceea ce ar putea indica originea lor munteană), însă nu este exclus nici ca aceștia să facă parte dintr-o comunitate de caravlahi.¹⁵ Originea enclavelor muntenesti din jurul orașului Bjelovar rămâne, de asemenea, neclară.

Dialectologia perceptivă

În cadrul anchetelor de teren din Baranja, echipa de cercetare a recurs, în principal, la metoda calitativă caracteristică antropologiei lingvistice, astfel că materialul obținut nu a fost întotdeauna complet, iar chestionarul dialectologic nu a fost utilizat sistematic. O parte din rezultatele acestei cercetări, cu observații de natură lingvistică, sunt prezentate în Sorescu-Marinković 2008. De asemenea, am recurs și la dialectologia perceptivă, adică am pornit de la ideea că părerea și atitudinea persoanelor obișnuite din comunitățile studiate, cu privire la distribuția variantelor lingvistice în sânul comunității lor proprii și al celor învecinate poate reprezenta un bun punct de plecare pentru cercetările lingvistice ulterioare și poate ajuta la schițarea rețelei aproximative de puncte în care locuiesc băieșii. Uneori, aproximațiile interlocutorilor au confirmat supozițiile anchetatorului în privința dialectelor sau graiurilor, însă în alte cazuri au existat diferențe semnificative între acestea și rezultatele sau prezumțiile specialiștilor. Granițele dialectale, așa cum sunt ele percepute de băieșii din Croația, nu coincid întotdeauna cu cele fixate de lingviști; este interesant de văzut care sunt criteriile în funcție de care interlocutorii stabilesc apartenențele de grup.

Așa cum am menționat deja, deosebiriile dialectale dintre Darda și Beli Manastir, pe de o parte, și Torjanci, pe de cealaltă, sunt minime, însă membrii acestor comunități își subliniază apartenența la două grupuri deosebite. Distincția se bazează pe percepția subiectivă a graiurilor ce aparțin de două subdialecte românești diferite: muntean și ardelean¹⁶. Ca în majoritatea cazurilor în care sunt rugați să clarifice diferențele dintre grupuri sau graiuri, interlocutorii menționează doar deosebiri la nivel lexical. Astfel, un băiaș din Darda menționează următorii termeni drept distinctivi între dialecte: *avlie* („curte”), în Darda, ca termen muntean, spre deosebire de *udvár*, care se folosește în Torjanci, deci este considerat ardelean, *cícl'a – lúntrá* („barcă”), *šechér 'u – tucur* („zahăr”), *víno-ndărát – víno-napói* („vino înapoi”), cu mențiunea că în Darda *napóiu* înseamnă „hrană pentru porci”. Un alt interlocutor din Beli Manastir indică alți termeni care stau la baza distincției dintre cele două graiuri: *cuțât* („cuțit”) și *marámă* („maramă”) în Beli Manastir – *brișcă*, respectiv *chingióuă* în Torjanci, în timp ce un al treilea interlocutor din Torjanci ilustrează diferențele lexice cu următoarele exemple: *troácă* („albie”) la ardelenii din Torjanci – *álbie* la munteni, *porómb* – *golómb* („porumbel”), *cucurúz* – *porómb* („porumb”).¹⁷

Băieșii din Croația, ca și cei din întreaga Peninsulă Balcanică, de altfel, sunt conștienți de existența altor comunități de băieși din apropiere, dar și din localități mult mai îndepărtate și, în ciuda distanței fizice, mențin legături de diferite tipuri cu acestea, formând astfel o așa-numită *continuitate mentală* sau *rețea mentală* (Sikimić 2006c). Această continuitate mentală este un fenomen transfrontalier, care există în ciuda stabilirii de noi granițe în Balcani și a strămutărilor masive de băieși în țările Europei de vest. Cu toate acestea, cu cât așezările de băieși sunt mai

¹⁵ Biljana Sikimić, în cadrul cercetărilor sale de teren din 2006, a obținut date despre această comunitate de la caravlahii din satul Lopare, Bosnia-Herțegovina.

¹⁶ Vom folosi termenul ardelean pentru a ne referi la graiurile românești de tip vestic și central, chiar dacă ele nu există ca atare în clasificările dialectologice.

¹⁷ Lingvistul român Emil Petrovici consideră că acesta este un termen-cheie care demonstrează originea munteană a coritarilor din Serbia vestică (Petrovici 1938: 228).

îndepărtate, cu atât percepția sau cunoașterea reală a graiului vorbit este mai slabă. De exemplu, băieșii din Međimurje au vorbit despre *bulmani* și *munčeni* ca despre două grupuri separate, însă nu au reușit să explice cercetătorului unde se află acestea, nici nu au putut da exemplu de diferențe între graiurile vorbite de ei. Unii interlocutori au fost de părere că *bulmanii* și *munčenii* sunt două denumiri pentru unul și același grup, alții au avansat ideea că este vorba de două comunități diferite și că ambele trăiesc „după Zagreb”. În ceea ce privește comunitatea de băieși din Bolman, unii au afirmat că aceștia nu vorbesc nici *lăcătăreșce* („limba romă”), nici *băișășce*, ci o limbă „amestecată”, în timp ce alții au fost de părere că nu vorbesc nici curat *băișășce* (repetăm că etnonimul *băiaș* este cunoscut doar printre băieșii din Međimurje). Interlocutorul din Pribislavec al lui Saramandu menționează, de asemenea, grupurile de *bulmani* și *munčeni* care locuiesc în județul Sisak-Moslavina, în Baranja și Slavonija, observând că limba vorbită de ei este mai apropiată de cea a românilor din Bosnia și din Voivodina, precum și de limba cercetătorului însuși (Saramandu 1997: 116–119). Interlocutorii lui Saramandu deosebesc trei grupe de băieși în Croația – *băieși*, *munčeni* și *bulmani* –, dar nu pot explica deosebiriile dintre ultimele două. Așa cum afirmă *munčenii* din Baranja, Bolman a fost așezarea lor originară, de unde și termenul *bulmani*, care, de fapt, este sinonim cu *munčeni*.

De multe ori însă, percepția băieșilor despre alte grupuri de băieși de la mari distanțe nu este deformată și coincide cu observațiile cercetătorilor. Astfel, băieșii din Baranja afirmă că cei din Bosnia, caravlahii, vorbesc aceeași limbă (*isto ca și noi* „la fel ca noi”), în timp ce diferențele dintre limba română vorbită în Baranja și cea din Međimurje sunt semnificative, putând îngreuna comunicația într-un asemenea mod, încât este imperios ca aceasta să se desfășoare în croată. Mai mult, un interlocutor din Darda a adăugat chiar că membrii celor două grupuri nu pot comunica normal nici în croată, fiindcă băieșii din Međimurje „au limba lor proprie, caicaviana”, făcând, evident, referire la dialectul caicavian al limbii croate vorbit în acea regiune. La rugămintea de a oferi mai multe informații despre graiurile băieșilor din nord, cei din Baranje au spus că *mai mult arđil’eni vorbeășce* („vorbesc mai mult pe ardeleneste”), ca și băieșii din Ungaria și Torjanci. Însă, așa cum am menționat deja, graiul din Torjanci se află astăzi sub influența puternică a subdialectului muntean vorbit în satele învecinate, diferențele întâlnindu-se, de regulă, la nivel lexical. Pe de altă parte, băieșii din Međimurje susțin că îi înțeleg pe cei din Ungaria și că sunt în contact cu ei, unii afirmând chiar că sunt originari din Ungaria. Trebuie observat că, chiar și atunci când interlocutorii nu pot identifica diferențele specifice dintre graiuri, afirmă că „ceilați” vorbesc altfel (*almíntrilea*) sau chiar că fiecare sat vorbește diferit (*în tot sátu almíttrilea*). S-a demonstrat că aproape fiecare sat de băieși are graiul său propriu, care nu se deosebește semnificativ de cel al satelor vecine, însă diferențele par a fi foarte importante pentru membrii comunității. Această idee a fost susținută și de Saramandu, care a remarcat diferențele dintre graiurile *cumpánelor* („așezări de băieși”) din Međimurje.¹⁸ În Serbia, eterogenitatea limbii vorbite de băieși este atât de accentuată încât nu se pot obține date dialectologice exacte decât analizând idiolectele interlocutorilor (Sikimić 2005d: 158); se prea poate ca și în Croația să fie aceeași situație, însă pentru o astfel de concluzie sunt necesare cercetări mai detaliate.

¹⁸ Saramandu consideră că aceste deosebiri se datorează izolării dintre comunitățile (cumpaňe) de băieși din Croația, care sunt, după părerea lui, „comunități relativ închise” (Saramandu 1997: 100). Noi suntem de o altă părere: așa cum am arătat, comunitățile de băieși sunt legate de o puternică continuitate mentală, astfel încât diferențele existente nu sunt rezultat al izolării, ci al originii geografice diferite a acestor grupuri.

Percepția cercetătorului

Dialectologia perceptivă poate fi însă aplicată și în direcția cercetătorului. Există un anumit set de variabile, potrivit căruia cercetătorul însuși este „evaluat” și „categorizat” în comunitatea anchetată, set ce include, printre altele, statutul său social, vârsta, sexul, locul nașterii (Sorescu-Marinković 2007). Limba, mai exact dialectul vorbit de cercetător, în special în mediul băiaș, reprezintă încă un factor important în funcție de care membrii comunității „construiesc” cercetătorul, fiindcă „percepția dialectelor nu este, în esență, nimic altceva decât percepția oamenilor” (Martínez 2003: 39). În Medimurje s-a demonstrat că asemănările dintre graiul pe care îl vorbeam eu și cel folosit de interlocutorii mei au fost mai importante decât deosebirile, pentru stabilirea identității mele, pentru „umanizarea” mea, în sens propriu, fiindcă termenii *băiaș* / *băieșăță* la cei din Medimurje, ca și *țâgan* / *țâgancă* la cei din Baranja, înseamnă „om, bărbat”, respectiv „femeie”. În Medimurje, de exemplu, am fost întrebată, în limba croată: „Toți în România sunt băieși?”, iar în Baranja, mai rar, ce-i adevărat: *E mare țâgănie-n România?* (în sensul „Sunt mulți oameni ca noi / țigani în România?”). În Baranja am fost chiar inclusă într-o altă grupă dialectală, cea munteană, de un *arđil’ean* din Torjanci, pe baza limbii vorbite de mine: *Tu ai fi munčeniță*.



Calea Crucii, Medjugorje, Croația; foto: Florin Avram

Considerații finale

Pentru a stabili poziția graiurilor băieșilor din Baranja în cadrul graiurilor românești de acest tip întâlnite în Balcani, se pot evidenția o seamă de asemănări cu graiurile băieșilor din Serbia, atât de la nord, cât și de la sud de Dunăre. Putem afirma chiar că graiurile băieșești ardelenesti formează un continuum dunăreano-dravic (având în vedere răspândirea lor pe malul stâng al Dunării, în Bačka până la Novi Sad), iar graiurile muntenești din Baranja se inserează ca o pană între graiurile ardelenesti, fiind foarte apropiate de cele din Bosnia vestică și Serbia. Ar fi interesant de văzut ce se găsește între aceste două extreme geografice, Baranja și Međimurje, și ce tip de graiuri românești vorbesc băieșii de aici.

Băieșii din Croația, ca toți ceilalți băieși din Balcani, reprezintă o adevărată comunitate de practică (eng. *community of practice*). În ciuda faptului că sunt împrăștiați în întreaga țară, coeziunea lor de grup este relativ mare. S-a subliniat adesea și endogamia lor de grup, sistemul specific al rețelelor sociale: căsătoriile se încheie la distanțe de sute de kilometri, între membri ai unor comunități care vorbesc un grai inteligibil, dar, totuși, diferit. Este evident că nici diferențele lingvistice, nici cele religioase nu constituie un obstacol în stabilirea legăturilor matrimoniale.

Din aceste motive, băieșilor le este necesară o competență comunicativă superioară, care nu se poate atinge decât cu ajutorul unor reguli lingvistice laxă și a punerii criteriului inteligibilității în prim plan. Membrii grupei muntene sunt conștienți de faptul că graiul lor este diferit de cel ardelean și insistă asupra acestui fapt în discuțiile cu cercetătorul, menționând trăsături distinctive concrete. Aceste diferențe însă nu duc la excludere, ci la lărgirea vocabularului și a competenței lor comunicative, fiindcă inteligibilitatea este mai importantă decât regulile lingvistice.

Bibliografie

- Agócs** 2003 – Attila Agócs: Sociálna identifikácia Bajášov na Slovensku, *Etnologické rozpravy* 2, 41–53.
- Assénova / Aleksova** 2008 – Petya Assénova, Vassilka Aleksova: Observations sur la “romanité balkanique” en Bulgarie, *The Romance Balkans* (Biljana Sikimić, Tijana Ašić, eds.), Belgrade: The Institute for Balkan Studies, 161–172.
- Barjaktarović** 1964 – M. R. Barjaktarović: Oaza apatinskih Cigana (Prilog proučavanju Cigana u Vojvodini), *Rad vojvođanskih muzeja* 12–13, Novi Sad, 191–203.
- Calotă** 1995 – Ion Calotă: *Rudarii din Oltenia: Studiu de dialectologie și de geografie lingvistică românească*, Craiova: Editura Sibila.
- Chelcea** 1944 – Ion Chelcea: *Rudarii: Contribuție la o „enigmă” etnografică*, București: Casa Școalelor.
- Đurić / Miletić** 2008 – Rajko Đurić, Antun Miletić: *Istorija holokausta Roma*, Beograd: Politika AD.
- Dorondel** 2007 – Ștefan Dorondel: Ethnicity, state and access to natural resources in the southeastern Europe. The Rudari case, *Transborder identities. The Romanian speaking population in Bulgaria*, București: Editura Paideia, 215–239.
- Filipescu** 1906 – Teodor Filipescu: *Coloniile române din Bosnia. Studiu etnografic și antropogeografic*, București: Editura Carol Göbl.

- Hedešan** 2005 – Otilija Hedešan: Jedan teren: Trešnjevica u dolini Morave, *Banjaši na Balkanu: Identitet etničke zajednice* (Biljana Sikimić, ur.), Beograd: Balkanološki institut, 13–106.
- Hrvatić** 2004 – Neven Hrvatić: Romi u Hrvatskoj: od migracija do interkulturalnih odnosa, *Migracijske i etničke teme* 20/4, Zagreb, 367–385.
- Jović** 2004 – Spiridon Jović: *Etnografska slika slavonske vojne granice*, Beograd: Čigoja štampa.
- Kovalcsik** 2007 – Katalin Kovalcsik: *Gurbane as a representation of traditional identity and culture in an Oltenian Rudar community*, Biljana Sikimić & Petko Hristov, eds.), : The Institute for Balkan Studies, 109–135.
- Martínez** 2003 – Glenn A. Martínez: Perceptions of dialect in a changing society: Folk linguistics along the Texas–Mexico border, *Journal of Sociolinguistics* 7, Issue 1, 38–49.
- Miljak** 2005 – Karolina Miljak (ur.): *Pã kalje Dimizouluj: kenvija dă ănvăcală dă Dimizou – Na Božjem putu: moj mali vjeronauk*, Zagreb: Glas Koncila.
- Olujić / Radosavljević** 2007 – Ivana Olujić, Petar Radosavljević: Jezik Roma Bajaša, *Drugi jezik hrvatski – Poučavanje hrvatskog kao nematerinskoga jezika u predškoli i školi s posebnim osvrtom na poučavanje govornika bajaškoga romskoga* (ed. Lidiya Cvikić), Profil: Zagreb, 102–139.
- Orsós** 1997 – Anna Orsós: Language Groups of Gypsies in Hungary, *Studies in Roma (Gypsy) Ethnography* 6, *Studies about Boyash Gypsies in Hungary*, Budapest, 194–199.
- Petrovici** 1938 – Emil Petrovici: „Românii” din Serbia occidentală, *Dacoromania – Buletinul „Muzeului limbii române”* IX, 224–236.
- Pokos** 2005 – Nenad Pokos: Demografska analiza Roma na temelju statističkih podataka, *Kako žive Hrvatski Romi / How Do Croatian Roma Live* (Maja Štambuk, ur.), Zagreb: Institut društvenih znanosti „Ivo Pilar“, 35–52.
- Radosavljević** 2007 – Petar Radosavljević: Romi Bajaši u Hrvatskoj – govornici rumunjskog dijalekta, *Jezik i identiteti* (Jagoda Granić, ur.), Zagreb – Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, 505–515.
- Radosavljević** 2011– Petar Radosavljević: Privire de ansamblu asupra graiurilor băieșești din Croația, *Piramida* 2/I (număr tematic: Băieșii în contextul sud-slav), 50–61.
- Saramandu** 1997 – Nicolae Saramandu: Cercetări dialectale la un grup necunoscut de vorbitori ai românei: *băiașii* din nordul Croației, *Fonetică și dialectologie* XVI, 97–130.
- Sikimić** 2005a – Biljana Sikimić: Banjaši na Balkanu, *Banjaši na Balkanu: Identitet etničke zajednice* Biljana Sikimić, ur.), Beograd: Balkanološki institut, 7–12.
- Sikimić** 2005b – Biljana Sikimić: Banjaši u Srbiji, *Banjaši na Balkanu: Identitet etničke zajednice* Biljana Sikimić, ur.), Beograd: Balkanološki institut, 249–275.
- Sikimić** 2005c – Biljana Sikimić: Linguistic research of small exogamic communities: the case of Banyash Roumanians in Serbia, *Языки и диалекты малых этнических групп на Балканах*, Санкт-Петербург – Мюнхен, 258–265.
- Sikimić** 2005d – Biljana Sikimić: Elementi rumunske tradicionalne kulture u Vranjevu kod Novog Bečaja, *Radovi simpozijuma „Banat – istorijska i kulturna prošlost”* (Costa Roșu, Valeriu Leu, ur.), Novi Sad – Pančevo: Editura Fundației – Editura Libertatea, 156–162.
- Sikimić** 2006a – Biljana Sikimić: Svadbena terminologija kod Banjaša (rumunskih Cigana) u selu Trešnjevica kod Jagodine, *Исследования по славянской диалектологии* 12, *Ареальные аспекты изучения славянской лексики*, Москва, 45–63.
- Sikimić** 2006b – Biljana Sikimić: Dve manjine: Srbi i Romi/Bejaši u mađarskoj Baranji, *Etnografija Srba u Mađarskoj* 5 (Borislav Rus, ed.), Budimpešta, 101–112.

- Sikimić** 2008 – Biljana Sikimić: Karavlahs in Bosnia and Herzegovina today, *The Romance Balkans* (Biljana Sikimić, Tijana Ašić, eds.), : The Institute for Balkan Studies, 227–246.
- Sorescu-Marinković** 2005 – Annemarie Sorescu Marinković: Napolitanci iz Mehovina, *Banjaši na Balkanu: Identitet etničke zajednice* Biljana Sikimić, ed.), Beograd: Balkanološki institut, 175–200.
- Sorescu-Marinković** 2007 – Annemarie Sorescu Marinković: To Be or Not to Be Romanian: Field Emotions among the Romanian Speaking Communities in Serbia, *Dynamics of National Identity and Transnational Identities in the Process of European Integration* (Elena Marushiakova, ed.), Cambridge Scholars Publishing, 55–66.
- Sorescu-Marinković** 2008 – Annemarie Sorescu Marinković: The Bayash in Croatia: Romanian vernaculars in Baranja and Medjimurje, *The Romance Balkans* (Biljana Sikimić, Tijana Ašić, eds.), : The Institute for Balkan Studies, 173–225.
- Sorescu-Marinković** 2010 – Annemarie Sorescu-Marinković: Strategies for Creating an Explanatory Bayash Dictionary in Serbia, *Revue roumaine de linguistique* LVI/1: 17–34.
- Stahl** 1990 – Paul-Henri Stahl: 22, Europa zingara, 55–66.
- Škarić-Jurić** et al 2007 – Tatjana *Croat Medical Journal* 48, 708–719.
- Šerban** 2007 – Stelu Šerban: Politics against ethnicity. The case of Rudari from Varna district, *Transborder identities. The Romanian speaking population in Bulgaria* (Stelu Šerban, ed.), București: Editura Paideia, 241–276.

Surse Internet

- Halwachs** 2004 – Dieter W. Halwachs: Romani between the Scylla of Language Death and the Charybdis of Folklorisation, Standardvariationen und Sprachauffassungen in verschiedenen Sprachkulturen / Standard Variations and Conceptions of Language in Various Language (Rudolf Muhr, ed.), TRANS – Zeitschrift für Kulturwissenschaften, nr.15, June 2004: www.inst.at/trans/15Nr/06_1/halwachs15.htm.
- Recensământul Croat al Populației** 2001 – secțiunea naționalitate:
http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/Census2001/Popis/H01_02_02/H01_02_02.html.
- Recensământul Croat al Populației** 2001 – secțiunea limbă maternă:
http://www.dzs.hr/Hrv/censuses/Census2001/Popis/H01_02_03/H01_02_03.html.
- Lagărul Jasenovac** – www.jusp-jasenovac.hr.
- Sikimić** 2006c – Biljana Sikimić: Transborder ethnic identity of Banyash Roma in Serbia. Electronic publication: http://www.inst.at/trans/16Nr/14_4/sikimic16.htm.